

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2022. – С. 71–77
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2022. – pp. 71–77
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2022.56.71-77>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94(477) (045) «1914/1918»

© Вікторія Хома* (Чернівці)

ВПЛИВ НЕГАТИВНИХ ЯВИЩ ОКУПАЦІЙНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ВЛАДИ НА НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ І БУКОВИНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто ставлення населення, що опинилося під окупацією в період Першої світової війни, до російського війська та окупаційного режиму. Проаналізовано способи співіснування місцевого населення та ворожої армії. Розглянуто специфіку співпраці з ворогом, а також методи протистояння населення грабункам і мародерству з боку російської армії. У роботі розглядається становище населення Галичини, Буковини та Волині в період окупації. Автор досліджує формування та зміну настроїв прифронтового населення впродовж ведення воєнних дій аж до ліквідації Східного фронту та закінчення Першої світової війни. Велику увагу зосереджено на ставленні російської армії до місцевого населення. Важливе місце в роботі відведено настроям, що панували серед населення щодо ставлення до російських солдатів. Розглянуто наростання антивоєнних настроїв серед населення Галичини, Буковини та Поділля. Загалом висновки наводять думку про те, що ставлення ворожої армії та населення змінювалося від зацікавленого до більш ворожого в результаті дій російських військ.

Ключові слова: Перша світова війна, прифронтове населення, біженство, Східний фронт, лінія оборони, реквізиції, мародерство.

Viktoriia Khoma (Chernivtsi)

INFLUENCE OF THE NEGATIVE PHENOMENA OF THE RUSSIAN OCCUPATION GOVERNMENT ON THE POPULATION OF GALICIA AND BUKOVYNA DURING WORLD WAR I

Abstract. The article deals with the situation of the population on the Eastern Frontline during World War I. The main focus is on the living conditions of the frontline population with the enemy army and the way of life under occupation. Large focus is on the attitude and behavior of the population of Galicia and Bukovyna to the Russian military. The aspect of interaction between the local population and the occupying forces is important in the article. The author considered the specifics of looting and robberies by the occupying army of the local population. The prevailing attitudes of the population towards Russian soldiers are analyzed, and the attitude and perception of the Russian military in Galicia and Bukovyna are separately considered. The author pays special attention to the evolution of the views of the local population in relation to the enemy troops, so if initially there was mutual interest, then already the 2nd and 3rd occupations show indifference and even hostility towards the Russian soldiers. In the conclusions, the author emphasizes that the situation of the population often depended on the situation at the front. If the situation at the front was difficult, the troops robbed and looted the occupied population. The article draws attention to the fact that the military did not despise away from robberies, looting and corruption, and the life of the population was difficult under the conditions of occupation. In general, the author does not observe large-scale cooperation between the population and the occupying forces. Summing up, the author notes that the occupations of

* аспірант кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Postgraduate student, Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.
orcid.org/0000-0002-2161-0532
e-mail: khoma.viktoriia@chnu.edu.ua

the Russian troops differed in many ways, but the goal was basically the same: joining new territories to the empire, only the methods of achieving this goal were different.

Keywords: *World War I, frontline population, refugee, marginalization, eastern front, defence line, requisitions, looting.*

Перша світова війна принесла багато лиха для українських земель. Одним із найважчих явищ війни для українського населення стало життя в умовах окупації. Саме ставлення та співіснування населення прифронтових територій і ворожої армії було та залишається однією з найменш розкритих тем Великої війни. Тотальний характер воєнних дій одразу ж після їх початку певною мірою позначився на становищі усього прифронтового населення. Особливо важкою була доля жителів, що опинилося недалеко від фронтових дій.

Сьогодні, в умовах повномасштабної війни, проблематика співіснування населення з ворожим військом та життя в умовах окупації є особливо актуальними. Війна для цивільного населення завжди носить травматичний характер. Питання становища населення, яке опинилося в окупації та близько до фронту, залишається мало розкритим. Актуальність означеної теми обумовлена потребою висвітлити маловідомі факти життя та ставлення жителів українських міст і сіл до ворожої армії. Глибшого дослідження потребують аспекти повсякденних контактів населення окупованих територій з солдатами російської армії. Важливим аспектом залишається врахування особистого досвіду людей, що пережили окупацію. Вагомим є показати проблеми, з якими стикалися жителі окупованих територій, що опинилося під владою ворожої армії впродовж тривалого часу.

Тема окупації російською армією Галичини і Буковини в різний період Першої світової війни доволі добре висвітлена в українській історіографії. Вивченням означеної проблеми займалися ряд українських істориків, та, як правило, такі дослідження носили регіональний характер і розглядалися в контексті вивчення окремого регіону ведення воєнних дій. Дослідженню співпраці та окупації регіону приділив увагу Микола Вітенко¹, котрий детально розглянув першу окупацію Галичини. Питання окупації м. Станіслава та співіснування населення з ворожою армією розглянув Сергій Адамович². Становище жителів Буковини в умовах окупації розкрив Володимир Запововський³. Однак важливим аспектом для досліджень залишається щоденне співжиття з ворогом, а також висвітлення ставлення українського населення до окупаційної влади на повсякденному рівні.

Невдалі воєнні дії австро-угорських військ та програна Галицька битва на Східному фронті призвели до першої окупації російською армією Галичини і Буковини у вересні 1914 року. З наближенням лінії фронту багато людей покидали домівки і виселялись у тиллові регіони імперії. Велика кількість місцевого мирного населення, налякана російським наступом, хвилювалась за власну безпеку й поспіхом залишала місто і виселялася в глиб Австро-Угорщини. Євреї, боячись погромів, евакуювались цілими сім'ями, головним чином у місцевість Карпат. В еміграції опинилась і більша частина крайової влади⁴. Однак значна частина українців не хотіла покидати домівки та залишалася. Саме цьому населенню, якому не було куди тікати, або ж вони не хотіли залишати своє майно, довелося стикнутися з російською армією.

Населення прифронтових міст і сіл з великою тривогою очікувало російську армію у вересні 1914 року. Так, зі спогадів І. Бажанського бачимо, що з приходом російських військ на Буковину жителі регіону були страшенно налякані і стурбовані фактом нового підпорядкування. Про їхню поведінку під час окупації він пише так: «Вівторок 24.11.1914. Наче яка повинь валили вони на місто, грабуючи та розбиваючи все по хатах та знущаючи над жінками та дівчатами. Найбільше потерпіли жиди від Моск., а особливо від козаків. Багато будинків ушкодили... В ночі спалили козаки на торговиці великий будинок, в котрім була корчма дідича...»⁵. За спогадами очевидців, на Поділлі намагались протистояти російській окупації. «На Товмаччині українське населення прихід російської окупаційної влади у вересні 1914 р. сприйняло вороже, здійснюючи перешкоди в організації її діяльності. Керівники українських громад сіл Хотимир, Грушка, Долина і Братишів Товмачького повіту відмовилися збирати податки в населення на користь царської влади»⁶.

З приходом російських військ почалась русифікація зайнятих територій. Першим кроком на цьому шляху стала інтенсивна заміна австрійських чиновників російськими представниками. Варто зазначити, що виникла проблема з освіченими і грамотними російськими чиновниками,

яких не вистачало для налагодження роботи на окупованих територіях. Цей факт вразив населення Галичини і Буковини, адже серед австрійських службовців рідко зустрічалися люди без вищої освіти. Сучасник тих подій, колишній австрійський чиновник І. Осіпов у своїх спогадах, присвячених подіям Першої світової війни, писав: «Нас, галичан, вихованих у культурі заходу, шокувала мало освіченість російських чиновників. Загалом, мої враження щодо них збігаються з поглядами інших інтелігентів-галичан»⁷. Тим часом міста переводили на російську мову. Про те, як здійснювався процес «злиття» краю з імперією, свідчила публікація в газеті «Армійський вісник», у якій вказувалося, що «вулиці, громадські установи і готелі Львова покриваються вивісками на російській мові, на площах міста продається ще недавно закрита австрійською владою російська газета «Прикарпатская Русь»»⁸.

Перші контакти населення з російською армією мали більше ознайомчий характер. Жителі міст намагалися дізнатися звички, устої росіян та до відкритих розмов намагалися не вступати. Характерною була велика настороженість і недовіра до нової влади, особливо щодо військових; населення, не знаючи чого очікувати від ворожої армії, намагалося уникати прямих контактів з солдатами. Дії військової ставки в основному були спрямовані на фронт, тому її участь у діях окупаційної влади була незначною.

Більшість контактів російської армії з жителями окупованих територій полягала у постійному мародерстві і грабунках. З приходом регулярних військових частин населення потерпало від постійних реквізицій, адже, беручи все необхідне, солдати не платили за товари. Юліус Вебер описує подібні історії під час першої окупації Чернівців: «Офіцери, власне, навідувалися у крамниці, в яких забирали все, що душа бажає. Коли приходило до розрахунку, продавець чув у відповідь небезпечну погрозу або у кращому випадку отримував розписку про реквізицію, яка, зрозуміло, ніколи не компенсувалася»⁹. Схожими свідченнями є спогади греко-католицького священника Келестина Костецького з Чернівців про першу окупацію міста: «Настав смутної пам'яті 2 вересня 1914 року. Тим часом в місті, а особливо на передмісті, солдати плюндрували, грабували, особливо жидівські склепи та дома. По ночах горіли за містом по селах двори жидівських дідичів, котрі москалі запалювали. Козаки і солдати регулярних військ грабували не тільки склепи, але по ночах нападали на дома приватних людей і ждали «водки» і «деньгі». Якщо хто казав, що немає, то вони самі перешукували хати і комори, і що їм подобалося – забирали»¹⁰. Пограбування та мародерство здійснювалось на усіх окупованих територіях Галичини і Буковини, більшою мірою це стосувалося заможної частини населення, але жертвами грабежів було усе мирне населення. Цікаво, що на місцевих жителів ці солдати справляли негативне враження саме через свої агресивні дії. Зокрема, найбільше боялися козаків, адже ті славилися жорстоким ставленням до населення. І. Бажанський так описує ставлення до них: «Всі думали Москалі йдуть. – Козаки! Козаки! – зачали люди кричати і все що було на торговці розлетілося на всі боки, полишаючи на місці вози і худобу. Билися горшки, яйця...»¹¹. Дещо стриманіше військові поводитись у Львові, це було пов'язано з тим, що тут була ставка російського командування.

Важливою проблемою була і відсутність дисципліни в рядах російської армії. Зокрема, в наказі гарнізону міста Станіслава від 13 квітня 1915 р. значилося, що «нижні чини частин гарнізону самовільно відлучаються з своїх частин не тільки вдень, але і вночі, ходять по місту не командами, одягнуті не по формі, погано віддають честь і дозволяють собі стукати у вікна приватних будинків». Крім того, російські солдати не завжди дотримувалися необхідних санітарних вимог, «дозволяли собі ламати і псувати приміщення»¹². Натомість у циркулярі Тернопільського губернатора від 3 березня 1915 р. повідомлялося, що російські чиновники часто беруть продукти і не розраховуються за них.

Свідчення щодо реквізиції та грабунків знаходимо і у військового лікаря Л. Войтоловського: «Як же ви тут раніше обходились? Цікавиться автор.

– Дуже просто. Підрядникам здавали. Засилали в чужі райони фуражистів,... Із прифронтових територій давно вже все викачали...»¹³. Власне реквізиції з прифронтових регіонів були звичним явищем для російських військових впродовж усіх 3-х окупацій Галичини і Буковини.

Військові адміністрації намагалися боротися з проявами мародерства, гвалтівниками, бандами, дезертирами тощо. Однак чисельність армій, їхня строкатість, надмірна активність були суттєвим

каталізатором загального зубожіння міського та сільського населення. Звичним явищем було взяття контрибуцій із міст. Так, в 1914 році найбагатших жителів Чернівців змусили сплачувати контрибуцію на користь окупаційної влади. Однак виплатити таку суму, яку забажала окупаційна влада, місту виявилось не під силу¹⁴.

Про дещо інше ставлення місцевого населення Галичини до російських солдатів у 1914 році описує Войтоловський. Він зазначає: «Русифікований Львів розклався з хлопською угодливістю. Городові, газетні кіоски, лакеї прислужують тобі з надлишком патріотизму»¹⁵. Звісно, Войтоловський, будучи кадровим військовим, бачив Львів як місце зосередження майбутньої російської території, він вдало підмітив, уміння місцевих людей пристосовуватись до нових реалій та отримувати вигоду з обставин в котрих вони опинилися.

Були випадки і співпраці місцевого населення з окупаційною владою. Жителі Західної України часто залучалися до допомоги армії в повсякденних роботах. Знаходимо свідчення про таку допомогу дружинам російських офіцерів у спогадах Івана Бажанського: «З'явилися на поміч і безкоштовні помічники – дівчата з місцевого населення, хтось з поміщиків – прислав два великі самовари, хтось винайшов термостат, що зберігав теплу воду протягом вісьмох годин, хтось збирав гроші, хтось пропонував княгині Волконській прийняти участь, словом, все швидко сталося...»¹⁶. Такі ситуації можна пояснити зацікавленістю місцевого населення виглядом російських заможних жінок.

На початок 1915 р. соціальна напруга в окупованих містах і селах загострилася. Майже у всіх галицьких містах відчувался дефіцит продовольства: чим більший населений пункт, тим більші проблеми із постачанням їжі. Критичною стала ситуація у містах, що перебували безпосередньо у зоні бойових дій, вони були наполовину зруйновані. Російська адміністрація змушена була розпочати безкоштовну видачу продовольства найменш захищеним верствам населення. Вона проводилася і у вуличних харчових осередках, і як практика продовольчих карток. Багато продовольчих товарів магазини продавали за фіксованими цінами з обмеженням товару для продажу в одні руки. Завдяки такій торгівлі процвітав чорний ринок¹⁷.

Проблемою в Галичині залишався і багатоетнічний склад населення. Про такі незгоди яскраво ілюструє ситуацію Іван Петрович: «Найголовнішою перешкодою для нас, що нараз не дає ввести в життя прийнятих нами планів, є многоплемінність галицького населення. Адже в Галичині борються і ворогують з собою чотири партії або групи: російсько-галицька, польська, українська і жидівська. При тім маємо різницю і в релігійному питанні. В Галичині живуть католики, православні, унії і жиди. Мушу категорично заявити, що у відношенні до російських властей поведінка всіх галицьких груп, крім деякої частини української інтелігенції, безумовно коректна. Про ніякі виступи говорити не приходиться»¹⁸. Таке співвідношення сил допомагало російській окупаційній владі тримати відносну рівновагу в регіоні.

Окремо варто відзначити, як сприймали російські солдати Галичину: «Переді мною в тінистому парку височів чудовий поміщицький будинок з вежами, верандою, величезними венеціанськими вікнами. Добре було у цьому будинку!»¹⁹. Але такі враження стосувалися лише будинків австрійських поміщиків. Важливу інформацію дізнаємося з фронтових листів солдатів. Багато з них були родом з Наддніпрянської України і про спорідненість з населенням Західної України не мали жодного уявлення. Цікавими є листи вояка російської армії, котрий, перебуваючи в Галичині, пише додому: «Уявляєте, тут живуть наші люди! У церквах правлять по-нашому і співають наших пісень». Для нього це здивування – це відкриття України! До війни контакти галичан із Наддніпрянцями були на рівні інтелігенції»²⁰. Знайомство населення і російських солдатів, що мали українське походження, сприяло розширенню уявлень про українську ідентичність та народність.

Важливу роль грали реквізиції з місцевого населення на користь російської армії. Коли постачання з глибини Росії були неможливими, армію годували за кошти та сили прифронтових міст і сіл. Для своїх потреб окупаційне військо реквізували майже половину коней, худоби. Реквізиції проводились організовано і масово перед відступом армії з позицій. Російські війська поводитись в основному відносно ситуації, в якій перебували. Коли ситуація на фронті була спокійною, ставлення солдатів до місцевих жителів було більш стриманим, але коли ситуація погіршувалась, вояки вдавались до грабунків і мародерства прифронтових сіл.

При першому відступі росіян з Галичини і Буковини російське військо забирало з собою награбовані речі та використовувало тактику «випаленої землі», – це описав Михайло Зварич: «І в місяці серпні 1915 р. російські війська залишили Галичину і наші села. Знов повстали страшні дні і ночі. Був зібраний хліб на полях і зложений в стирти. Всього було спалено. Центр села, від Церкви до Логашів, було спалено. Осталась тільки одна хата, котра була крита бляхою і її огонь не брав. Люди тікали в глиб Галичини з російськими військами. Їхали возами, гнали худобу, везли діти. Решту оставляли. Оставляли рідне село, рідну хату. А їхали, ішли пішки, не знали куди і чого. Но то гнав страх далі і далі. Із наших сіл поїхало багато і пішло багато»²¹. Тактика «випаленої землі» призвела до запустіння галицьких та буковинських сіл.

Ще один бік протистояння російській армії – це диверсії. Так, 31 березня 1915 р. поблизу Станіслава було підірвано залізницю. У відповідь комендант міста полковник п. Кюнь оголосив населенню, що у випадку подібних диверсій на залізниці заручники будуть піддані «надзвичайно важкій відповідальності», а поліцмейстеру був відданий наказ відібрати «найбільш заможних і впливових» мешканців для зарахування їх у списки заручників. У заручниках опинилися тільки євреї. Їх було доведено до відома, що за диверсійні дії з міста кожен раз будуть висилати по 20 заручників у в'язниці Росії. Загалом у 1915 р. Станіславське міське поліцейське управління притягало до відповідальності за крадіжки і розбої, дезертирство, шпигунство і диверсії, нездачу зброї, відмову від робіт на потреби армії, спекулятивні підняття цін на споживчі товари, таємний продаж горілки, відмову приймати російські гроші, заклик до несплати податків, покупки у нижчих чинів російської армії награбованих речей²².

Важливо виділити, що окупації Галичини і Буковини в 1914 році і в 1916 роках багато в чому відрізнялися. Друга і третя російські окупації мали менші матеріально-економічні наслідки для територій Галичини і Буковини. Загалом з ходом воєнних дій змінилось і ставлення населення до російської армії. Перш за все, воно характеризувалося зростанням апатії до війни. Крім того, змінився і характер окупації, – у 1916 р. і 1917 р. головною в місцевості була суто військова влада, на протигагу першій окупації Галичини і Буковини. Військове командування менше втручалось в повсякденне життя населення, однак грабежі та мародерство з боку російських солдатів спостерігалися. А от які спогади подає Костишин про 3-тю окупацію Чернівців: «Вранці прийшла моя служниця, сказала: «Москалі вже у Чернівцях. Я подивився у вікно, і дійсно, москалі уже ходили вулицями. При третій інвазії як старшина москалів, так і прості солдати були відносно чемнішими, спокійнішими, і лише в поодиноких випадках являлася дика московська природа»²³. Саме 3-тя окупація для буковинського та галицького населення виявилася найбільш спокійною і стриманою з боку російських солдатів. Після підписання Брест-Литовського мирного договору і виводу російських військ з території Західної України, населення ввійде в національно-визвольні змагання у виснаженім становищі через тривалі воєнні дії та часті окупації краю.

В умовах довготривалих окупацій змінювалося ставлення населення як до війни, так і до самих солдатів. Загалом ставлення населення до окупаційних російських військ носило двозначний характер: з одного боку, було помітно схожість російського війська з населенням Буковини та Галичини, адже багато з них «по-руськи балакають» та руську мову розуміють, з іншого боку, російська армія вдавалась до грабежів та постійного мародерства, що відштовхувало населення від ближчих контактів з ними.

Отже, окупації російськими військами в роки Першої світової війни стали величезним випробуванням для місцевих селян та міщан. З ретроспективи воєнного часу, російські окупаційні дії у Великій війні для жителів Галичини і Буковини носили ворожий та загарбницький характер. Землі частини Західної України були проавстрійським краєм, тому місцеве населення сприймало російських військових як вимушене явище. Подальші процеси русифікації краю лише посилювали ворожі настрої серед жителів окупованих земель. Загалом більшість російської армії вважали цю територію частиною Російської імперії, яка тимчасово була у складі Австро-Угорщини. Справжнім відкриттям для солдатів російської армії українського походження було виявлення українського населення на території Західної України.

Щодо ставлення самого населення до окупаційної влади, то варто виділити декілька аспектів: по-перше, хоча багато солдатів російської армії мали українське походження, налагодження

контактів з місцевими українцями так і не відбулося – саме через постійні грабунки та мародерства з боку російських військових. Через це жителі сіл і міст часто намагалися приховати чи продати свої особисті речі та продукти від реквізиції з боку солдатів. По-друге, у селах російських солдатів сприймали вороже та насторожено, та з часом населення стало слабше реагувати на дії російських військ. Причиною було привикання жителів прифронтових територій до війни уже в середині 1915 року. В спогадах очевидців та у фронтових листах починають з'являтися буденні описи фронтового життя, грабежів, смерті і знищення житла, що стають повсякденним явищем. Російська окупаційна влада хоч доволі довгий період перебувала на території Галичини і Буковини, проте так і не змогла налагодити контакти з місцевим населенням.

¹ Вітенко М., *Повсякденне життя міст Галичини під час Першої світової війни* [Everyday life in the cities of Galicia during World War I], in «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність», Вип. 26., 2015, с. 219-228.

² Адамович С., *Станиславів у часи лихоліть Великої війни (1914-1918 pp.)* [Stanislaviv during the horrors of the Great War (1914-1918)], Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2011, 73 с.

³ Заполовський В., *Буковина в останній війні Австро-Угорщини* [Bukovyna in the last war of Austria-Hungary], Чернівці, Золоті литаври, 2003, 284 с.

⁴ Заполовський В., *Буковина в останній війні Австро-Угорщини*, с. 84.

⁵ Бажанський І., *Війна: щоденник-хроніка буковинського педагога та письменника* [War: diary-chronicle of bukovynian teacher and writer], Чернівці, Зелена Буковина, 2006, 236 с.

⁶ Королько А., *Військові дії та діяльність російської окупаційної адміністрації на Покутті в роки Першої світової війни* [Military actions and activities of the Russian occupation administration in Pokuttia during World War I], in «Галичина», 2015, ч. 27, с. 183-195.

⁷ Кучера І., *Політика російської окупаційної адміністрації в східній Галичині у 1914–1917 pp.* [Policy of the Russian occupation administration in eastern Galicia in 1914–1917], URL: <https://uchika.in.ua/63-3-2-5-irina-kuchera-politika-rosijsekoji-okupacijnoji-admin.html>.

⁸ Кучера І., *Політика російської окупаційної адміністрації в східній Галичині у 1914–1917 pp.*, с. 3.

⁹ Вебер Ю., *Російська окупація Чернівців* [Russian occupation of Chernivtsi], Чернівці, Книги ХХІ, 2016, с. 42.

¹⁰ Григор М., *Перший прихід царських військ до Городенки* [The first arrival of the royal troops to Horodenka], in «Городенщина Історично-мемуарний збірник», Торонто, 1978, с. 123–124.

¹¹ Бажанський І., *Війна: щоденник-хроніка буковинського педагога та письменника*, с. 67.

¹² Адамович С., *Станиславів у часи лихоліть Великої війни (1914-1918 pp.)*, с. 25.

¹³ Войтоловський Л., *Всходил кровавый Марс: По следам войны* [Bloody Mars rose: In the traces of the war], Москва, Юрайт, 2019, с. 256.

¹⁴ Вебер Ю., *Російська окупація Чернівців*, с. 136.

¹⁵ Войтоловський Л., *Всходил кровавый Марс: По следам войны*, с. 257.

¹⁶ Бажанський І., *Війна: щоденник-хроніка буковинського педагога та письменника*, с. 67.

¹⁷ Вітенко М., *Повсякденне життя міст Галичини під час Першої світової війни*, с. 219-228.

¹⁸ Петрович І., *Галичина під час російської окупації. Серпень 1914-1915pp.* [Halychyna during the Russian occupation. August 1914-1915], Відень, Політична бібліотека, с. 40.

¹⁹ Гумильов М., *Записки кавалериста* [Notes of a cavalryman], URL: http://militera.lib.ru/db/gumilyov_ns/index.html.

²⁰ Шурхало Д., *Українець з Кубані про Галичину: тут живуть наші люди, співають наших пісень* [A Ukrainian from Kuban about Galicia: our people live here, sing our songs], in «Радіо Свобода», URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28373710.html>.

²¹ Зварич Т., Корчак А., *Перша Світова Війна на Брідищині у спогадах очевидця Михайла Зварича* [World War I in Bridshchyna in the memories of an eyewitness Mykhailo Zvarych], «Минуле і сучасне Волині та Полісся: Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі», Луцьк, 2016, вип. 58, с. 14–17.

²² Адамович С., *Станиславів у часи лихоліть Великої війни (1914-1918 pp.)*, с. 26.

²³ Фещук Н., *Чернівецькі хроніки з Першої світової очима священика* [Chernivtsi chronicles from World War I through the eyes of a priest], URL: https://risu.ua/chernivecki-hroniki-z-pershoji-svitovoji-ochima-svyashchenika_n80964

References

1. Adamovych S., Stanyslaviv u chasy lykholit Velykoi viiny (1914-1918 rr.) [Stanislaviv during the horrors of the Great War (1914-1918)], Ivano-Frankivsk, Lileia-NV, 2011, 73 s.
2. Bazhanskyi I., Viina: shchodennyk-khronika bukovynskoho pedahoha ta pysmennyka [War: diary-chronicle of bukovynian teacher and writer], Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 2006, 236 s.
3. Feshchuk N., Chernivetski khroniky z Pershoi svitovoi ochyma sviashchenyaka [Chernivtsi chronicles from World War I through the eyes of a priest], URL: https://risu.ua/chernivecki-hroniki-z-pershoji-svitovoji-ochima-svyashchenika_n80964
4. Gumilov M., Zapiski kavalerista [Notes of a cavalryman], URL: http://militera.lib.ru/db/gumilyov_ns/index.html.
5. Hryhor M., Pershyi prykhid tsarskykh viisk do Horodenky [The first arrival of the royal troops to Horodenka], in «Horodenshchyna Istorychno-memuarnyi zbirnyk», Toronto, 1978, s. 123–124.
6. Korolko A., Viiskovi dii ta diialnist rosiiskoi okupatsiinoi administratsii na Pokutti v roky Pershoi svitovoi viiny [Military actions and activities of the Russian occupation administration in Pokuttia during World War I], in «Halychyna», 2015, ch. 27, s. 183-195.
7. Kuchera I., Polityka rosiiskoi okupatsiinoi administratsii v skhidnii Halychyni u 1914–1917 rr. [Policy of the Russian occupation administration in eastern Galicia in 1914–1917], URL: <https://uchika.in.ua/63-3-2-5-irina-kuchera-politika-rosijsekoyi-okupacijnoyi-admin.html>.
8. Petrovych I., Halychyna pid chas rosiiskoi okupatsii. Serpen 1914-1915rr. [Halychyna during the Russian occupation. August 1914-1915], Viden, Politychna biblioteka, 116 s.
9. Shurkhalo D., Ukrainets z Kubani pro Halychynu: tut zhyvut nashi liudy, spivaiut nashykh pisen [A Ukrainian from Kuban about Galicia: our people live here, sing our songs], in «Radio Svoboda», URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28373710.html>.
10. Veber Yu., Rosiiska okupatsiia Chernivtsiv [Russian occupation of Chernivtsi], Chernivtsi, Knyhy XXI, 2016, 136 s.
11. Vitenko M., Povsiakdenne zhyttia mist Halychyny pid chas Pershoi svitovoi viiny [Everyday life in the cities of Galicia during World War I], in «Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist», Vyp. 26., 2015, s. 219-228.
12. Voitlovskyi L., Vskhodil krovavyi Mars: Po sledam voyny [Bloody Mars rose: In the traces of the war], Moskva, Yurait, 2019, 454 s.
13. Zapolovskyi V., Bukovyna v ostannii viini Avstro-Uhorshchyny [Bukovyna in the last war of Austria-Hungary], Chernivtsi, Zoloti lytavry, 2003, 284 s.
14. Zvarych T., Korchak A., Persha Svitova Viina na Bridshchyni u spohadakh ochevydtsia Mykhaila Zvarycha [World War I in Bridshchyna in the memories of an eyewitness Mykhailo Zvarych], «Mynule i suchasne Volyni ta Polissia: Persha svitova viina na Volyni ta Volynskomu Polissi», Lutsk, 2016, vyp. 58, c. 14–17.